

Univerza v Ljubljani
Filozofska fakulteta
Oddelek za slovenistiko

Anja Draksler

Jezikovnostilistična analiza Jančarjevega romana
Katarina, pav in jezuit

Diplomsko delo

Mentorica: doc. dr. Mojca Smolej

Univerzitetni študijski program prve
stopnje: slovenistika

Ljubljana, 2014

Zahvaljujem se svoji mentorici, doc. dr. Mojci Smolej, za pomoč, usmerjanje in razumevanje pri nastajanju diplomske naloge. Hvala domačim in prijateljem za vzpodbudne besede in potrpljenje in hvala mojemu Simonu, ki je v resnici Peter.

IZVLEČEK

Diplomsko delo dokazuje, da je s pomočjo jezikovnostilistične analize mogoče razčleniti pisateljev stil pisanja v obravnavanem romanu, z interpretacijo jezikovnih sredstev pa pridemo tudi do bolj poglobljenega razumevanja vsebine. Iz analize je razvidno, kako kompleksen je slog v romanu, od rabe zvrstno zaznamovanih leksemov, ki smiselno poudarjajo dogajalni čas romana, socialni status književnih oseb, do kompleksnega nizanja odvisnikov v izjemno dolgih povedih z zapletenejšo stavčno zgradbo. Med sintaktičnimi in besedilnimi značilnostmi predvsem izstopajo ponavljanja in smiselno rabljeni tujejezični citati, poleg njih pa vloženi verzi iz ljudskih pesmi, ki se sicer ponavljajo, a variirajo, imajo lahko vsakič drugačno konotacijo.

Ključne besede: jezikovnostilistična analiza, stilistična sredstva, interdisciplinarnost, umetnostno besedilo

ABSTRACT

Undergraduate thesis provides evidence that by using linguo-stylistic analysis of the text is possible to identify the distinctive authorial style in this novel. Moreover, studying its linguistic properties does not only give a sight into the writer's style of writing, but also allows going into the depths of the story. The analysis clearly shows that the style of the novel is intricate: the writer successfully uses a wide variety of vocabulary characterized by genre, and reasonably accentuates the time in the novel and the social status of the protagonists. The rich vocabulary is part of a range of subordinate clauses, which further compose exceptionally long sentences with a complex structure. Amidst the syntactic and the textual characteristics of the novel, repetitions and sensibly used quotations from other languages stand out. Furthermore, the author effectively uses different verses from folk songs, which repeat but also vary, and thus carry various connotations.

Keywords: linguo-stylistic analysis, stylistic devices, interdisciplinarity, artistic text

Kazalo

1. Uvod	5
2. Teoretski okvir	6
2.1. Jezikovna stilistika.....	6
2.2. Drago Jančar	7
3. Jezikovnostilistična analiza	9
3.1. Povzetek romana	9
3.2. Analiza.....	11
3.2.1. Morfološko-leksikalna ravnina	11
3.2.2. Skladenjska in besediloslovna ravnina	19
3.2.3. Citatnost	24
3.2.4. Napovedovanje	28
4. Zaključek.....	32
5. Povzetek	34
6. Viri in literatura	35

1. Uvod

V diplomskem delu sem se ukvarjala z jezikovno stilistiko v romanu sodobnega slovenskega pisatelja Draga Jančarja *Katarina, pav in jezuit*. Analizirala sem naključne odlomke tekom celotnega romana in izpostavila nekatera najbolj pogosta ali najbolj opazna jezikovna sredstva.

Prvi del naloge je namenjen teoretskemu okviru. V njem bom na podlagi izhodišč jezikovne stilistike, kot jo obravnava Breda Pogorelec, skušala opredeliti pojme jezikovne stilistike in jezikovnostilistične analize. Poleg tega se bom v tem delu na kratko ustavila pri avtorju analiziranega romana, Dragu Jančarju, in njegovem delu, saj je prepoznaven osebni slog prav gotovo del pisateljeve identitete.

V drugem delu se bom osredotočila na konkretno analizo romana *Katarina, pav in jezuit*, in sicer bom predstavila zgolj nekatera opažena stilistična sredstva, ki se enkrat ali večkrat pojavljajo na različnih delih skozi celotno besedilo. Kriterijev za analizo si nisem postavila v naprej, skozi večkratno branje romana sem izluščila nekatere izstopajoče slogovne značilnosti na več ravneh jezika – od morfološko-leksikalne, do skladenjske in besedilne, zaradi večje členjenosti pa sem dodala še posebni podpoglavji za citate in napovedovanje.

Za zaključek bom povzela najbolj pogosta sredstva, za katera lahko trdimo, da so značilna za slog pričujočega romana, deloma tudi za Jančarjev osebni slog, za analizo katerega pa vsekakor ni dovolj obravnava enega samega romana. Še posebej to velja za sredstva, s katerimi pisatelj skuša ilustrirati dogajalni čas romana.

2. Teoretski okvir

2.1. Jezikovna stilistika

Slovenistično raziskovanje stilistike se je razmahnilo v drugi polovici dvajsetega stoletja, z njo se je najbolj intenzivno ukvarjala Breda Pogorelec, za katero je značilna obravnava umetnostnega besedila predvsem z jezikoslovnega vidika in na katero sem se v nalogi tudi najbolj opirala, poleg nje pa so se področja lotili še Janko Kos, Jože Toporišič, Silva Trdina in drugi.

Prej je bilo raziskovanje umetnostnega sloga področje literarne vede (Pogorelec, 45), jezikovna stilistika pa interdisciplinarno širi raziskovanje oblikovanosti besedila na stičišče jezikoslovja in literarne vede (prav tam, 123) ter hkrati v razumevanje sloga vključuje še druge družboslovne stroke, kot so sociologija, psihologija, antropologija, zgodovina, umetnostna zgodovina idr. (Smolej, 413).

Naloga jezikovne stilistike je »preučevanje oblike umetnostnega besedila kot ene izmed obeh [poleg vsebine] enakovrednih in za vsako umetnostno besedilo soodgovornih prvin njegove zgradbe.« (Pogorelec, 123) Pogorelčeva še izpostavlja, da je potrebno ugotoviti vlogo posameznih prvin v obliki pri posameznem ustvarjalcu, prav tako pa tudi znotraj posameznega literarnega programa ali obdobja, kar omogoča ugotavljanje kontinuitete in medsebojne odvisnosti v razvoju neke nacionalne književnosti; konkretno govori o slovenski književnosti (prav tam, 124).

Jezikovnostilistična analiza ne prinaša dokončnih ugotovitev ali objektivnih rezultatov, saj bralec, oziroma jezikoslovec, nikoli ne more povsem doumeti avtorja, dogodek branja je namreč po svoje tudi ustvarjalni dogodek, kjer bralec dopolnjuje t. i. prazna mesta v shemi besedila – predvsem vsebinsko – na kar pa vpliva tudi oblika, ki si jo lahko po svoje razlaga, znotraj svojega, na nekaterih področjih omejenega vedenja, spet na drugem mestu lahko ve več od avtorja (na primer živi v kasnejšem času); torej pisateljev in raziskovalčev duhovni in jezikovni svet nista in ne moreta biti popolnoma prekrivna. Analiza oblikovanosti besedila na vseh jezikovnih ravneh bralcu prinaša bolj poglobljeno dojemanje teksta, razkrijejo se posebnosti dojemanja umetnostnega besedila v primerjavi z neumetnostnim, saj je odnos med obliko in vsebino v umetniškem delu prepleten – tudi oblika je nosilka vsebine, vsebina

pa narekuje posebno obliko. Za zgled se lahko obrnemo k likovni umetnosti določenega obdobja, na primer k ekspresionizmu, in pomislimo na vsem dobro znano sliko Edvarda Muncha, *Krik*, kjer izrazna sredstva, poteze in barve pomagajo graditi vsebino – človeka v agoniji. Tako kot barve in tehnika slikanja v likovni umetnosti, tako je jezik, medij literarne umetnosti, na vseh ravneh – fonološki, morfološki, skladenjski, semantični in širše besedilotvorni ravni – in na prepletu teh ravni, nosilec vsebine. To dokazujejo specifične značilnosti posameznih književnosti obdobj in smeri.

Vendar pa ne moremo enačiti avtorjevega sloga s slogom obdobja, v katerem ustvarja. Vsak tvorec besedila je edinstven, nanj pa vpliva mnogo okoliščin; besedila so pogosto pokrajinsko zaznamovana, zaznamuje ga njegova vednost, korpus besedil, ki jih pozna, poleg tega je tu še mnogo psiholoških in socioloških dejavnikov, kot sta spol in izobrazba. Temeljita analiza tako zahteva določena vedenja z vseh teh področij, kljub celovitosti razlage, ki jo s tem podamo, pa ta ostaja samo ena od možnih variant, nič dokončnega. (Smolej, 413)

2.2. Drago Jančar

Pot enega produktivnejših sodobnih slovenskih pisateljev se je začela 13. aprila 1948 v Mariboru. Po gimnaziji v rodnem mestu se je vpisal na študij prava na Višji pravni šoli v Mariboru, tekom študija pa je bil urednik študentskega lista Katedra. S pritiski totalitarnega režima se je srečal leta 1974, ko so pri njem našli knjigo o povojnih pobojih domobrancev v Kočevskem Rogu, avtorja Branka Rozmana, *V Rogu ležimo pobiti*. Zaradi »razširjanja sovražne propagande« je bil tako zaprt tri mesece v istih prostorih, kamor je med vojno nemška tajna policija zaprla njegovega očeta, nato pa je bil poslan na služenje vojaškega roka v Srbijo. Pred tem je delal kot novinar pri časniku Večer in tedniku 7 dni. Poskusil je živeti od pisateljavanja, a se je kmalu kot dramaturg zaposlil pri Viba filmu, po dveh letih pa je tudi to službo zapustil, in sicer zaradi težav pri filmu *Nasvidenje v naslednji vojni* in zaradi filma *Dražgoška bitka*, ki ga v dramaturškem oddelku niso hoteli delati. (<http://www.sigledal.org>) Leta 1981 je sprejel službo urednika in tajnika založbe Slovenska matica.

Veliko je pripomogel k demokratizaciji in osamosvajanju Slovenije kot soustanovitelj Nove revije ter kot predsednik slovenskega Pena med leti 1987 in 1991. Prav to društvo je leta 2013 tudi zapustil v znak protesta zaradi izključitve Janeza Janše z Voltairovimi besedami: »Ne odobravam tega, kar si rekel, toda vse življenje si bom prizadeval za to, da boš to lahko povedal,« (<http://www.pogledi.si>) za katere želi, da bi ostale vodilo Pena. Njegova kritičnost

do totalitarnih režimov, do vsakršne represije in omejevanja svobode posameznika se močno odraža v njegovem delu, tako v dramatiki kot tudi v romanopisju.

Leta 1995 je postal izredni član Slovenske akademije znanosti in umetnosti, od leta 2001 dalje pa ga najdemo na seznamu njenih rednih članov. V letu 2003 je prejel najvišje slovensko odlikovanje, zlati častni znak svobode, dve leti kasneje pa avstrijski častni križ za umetnost in znanost I. razreda.

Poleg pripovedne proze se je Drago Jančar uveljavil tudi z dramatiko in esejistiko. Zanj je značilna modernistična pripovedna tehnika z vplivom francoskega modernega romana, ki pa jo zaznamujejo nekatere postmodernistične prvine. Ukvarja se z eksistencialno tematiko, njegovi liki se pogosto znajdejo v konfliktu z družbeno stvarnostjo, zgodovinski trenutek onemogoča, da bi uresničili svoja hrepenenja. Ta konflikt velikokrat temelji na nesporazumu, na napaki v komunikaciji. Takšen zaplet je značilen, denimo, za njegove romane, ki se dogajajo v zgodovinskem času: *Galjot*, *Katarina, pav in jezuit* ter *To noč sem jo videl*. Jančarja kot zagovornika svobode in demokratičnih vrednot zaznamujejo zgodbe posameznika v času različnih represij, od inkvizicije pri *Galjotu* do bratomorne državljanske vojne na Slovenskem v času druge svetovne vojne, denimo, v romanih *Drevo brez imena* in *To noč sem jo videl*. Poleg romanov *Petintrideset stopinj* (1974), *Galjot* (1978), *Severni sij* (1983), *Posmehljivo poželenje* (1993), *Zvenenje v glavi* (1999), *Katarina, pav in jezuit* (2000), *Graditelj* (2007), *Drevo brez imena* (2008), *To noč sem jo videl* (2010), njegovo delo predstavlja še obsežen novelistični opus; njegove novele so izšle v zbirkah *O bledem hudodelcu* (1978), *Smrt pri Mariji Snežni* (1985), *Pogled angela* (1992), *Prikazen iz Rovenske* (1998) in *Človek, ki je pogledal v tolmun* (2004). Jančarjeve drame (*Disident Arnož in njegovi* (1982), *Veliki briljantni valček* (1985), *Klementov padec* (1987), *Zalezujoč Godota* (1989), *Halštat* (1997), *Lahka konjenica* (2007), *Niha ura tiha* (2008)) so zelo zaznamovale slovensko dramatiko v 80. letih, še vedno pa ostaja aktualen, kar dokazujejo mnoge uprizoritve v zadnjem času; po medijski pozornosti izstopa druga uprizoritev *Velikega briljantnega valčka* v okviru Evropske prestolnice kulture 2012 v koprodukciji Drame SNG Maribor in Ljubljana, ki jo je režiral Diego de Brea.

Mnogi osrednji liki v romanih odpirajo problematiko položaja in vloge intelektualca v svetu, kar pa je tudi ena izmed izstopajočih tem njegovih mednarodno odmevnih esejev, ki se posvečajo številnim sodobnim kulturnim in širšim političnim vprašanjem. (<http://www.sazu.si/o-sazu/clani/drago-jancar.html>)

3. Jezikovnostilistična analiza

Čeprav v diplomski nalogi ne bom posvečala posebne pozornosti vsebini romana *Katarina, pav in jezuit*, je v tolikšni meri neločljiva od oblike, da bo v pomoč pri razumevanju marsikatere jezikovnostilistične značilnosti, ki jo bom izpostavila (in tudi predstavila v vsebinskem kontekstu) v nadaljevanju, zato bom najprej povzela glavne dogodke osrednje niti romana.

3.1. Povzetek romana

Dogajanje romana, ki je bil leta 2001 nagrajen z nagrado kresnik, je postavljeno v sredino 18. stoletja, natančneje v leto 1756 (Katarinino romanje se konča v velikonočnem času leta 1757, sam roman pa kakšnih deset let kasneje), ko je potekalo zadnje kelmorajnsko romanje iz slovenskih dežel, posamezne vložene zgodbe pa se dogajajo tudi nekaj let prej. Naslov na različne načine poimenuje tri osrednje like, ki tvorijo kompleksen ljubezenski trikotnik – Katarina je imenovana s svojim osebnim imenom, pav je vzdevek, ki ga Katarina po njegovi osebnostni značilnosti – je namreč ošaben – nadene stotniku Henriku Windischu, tretja oseba pa je Simon Lovrenc, (nekdanji) jezuit.

Katarina je mlado samsko dekle, ki živi s svojim očetom Jožefom Poljancem, upraviteljem posestva grofa Windischa, brat in sestra sta oba poročena, mati pa je pred leti umrla. Po vseh pravilih svojega časa bi morala biti najmanj že poročena, vendar pa je edini moški, ki privlači njeno pozornost, mladi in očarljivi stotnik Windisch, ki pa se zanjo ne meni kaj dosti. Katarina je iščoča in razmišljujoča oseba, ki se nekega dne odloči prelomiti s svojim dotedanjim življenjem in sprejme odločitev, da bo odšla na romanje v Kelmorajn (Köln). Že na začetku poti spozna prijazno in sproščeno Amalijo, s katero se hitro spoprijatelji. Romanje vodi romarski principal Mihael Kumerdej, zraven pa na vozovih in nosilih prenašajo njegovo obilno ženo Magdalenko, ki tekom romanja doživlja transcendentalne izkušnje trpljenja in radosti. Nekega večera Katarina ob romarskih ognjih sreča Simona Lovrenca, kasneje se bolje spoznata, po povodnji, ki romarje zajame v avstrijskih gorah, pa jo Simon reši iz vode. Čaka jo pred hospicem, dokler ne ozdravi, nakupi vse potrebno, od takrat pa potujeta skupaj kot par.

Njuna sreča ne traja dolgo, saj se v neki nemški vasi zopet srečata z ostalimi romarji, obdolžijo ju nemorale in divjega zakona in ju ločena pridržijo. Simonu z Amalijino pomočjo uspe pobegniti. Katarina, ki pot nadaljuje s skupino, ga nato neke noči najde nastanjenega v

dominikanskem samostanu, v mestu pa izbruhnejo nemiri med meščani in romarji, zato mestnim oblastem pride na pomoč vojska, ki je bila sicer namenjena v vojno s Prusijo. Ravno na dvorišču samostana se utaborijo vojaki, ki jim poveljuje stotnik Windisch, mladostna znanca, Katarina in Henrik, se srečata in v trenutkih neprevidnosti, ko Simon išče konja za pot in zaide v pivnico, Henrik povabi Katarino, naj ga spremlja na večerji kot stara znanka iz domovine. Simona ves čas preganja njegova jezuitska preteklost in boleče izkušnje portugalskih pobojev Indijancev v Paragvajskih redukcijah, kjer je deloval kot misijonar. Ko se Simon vrne, ga vojaki ne spustijo noter, vname se prepir, zvežejo ga in prepustijo lokalnim oblastem, tako se brez prave krivde znajde v ječi. Tam ravno zaradi tega ne ostane dolgo, Katarina pa ta čas že nadaljuje pot na bojišča kot Windischeva spremljevalka. Njun odnos jo onesrečuje, Henrik želi smrt na bojišču, ker jo je nasilno in z lažjo, češ da je Simon pobegnil, odtrgal od njene ljubezni. Henrikova vojska je res poražena, on pa hudo ranjen v glavo. Katarino prevzame to ponižanje, ki ga nekoč ošabni pav doživi, zato se odloči, da bo poskrbela zanj, sama pa nadaljevala pot k Zlati skrinji v Kelmorajn. Ob nekem jezeru, kjer Windisch okrevaja, se jima pridruži Simon. Prosi ga, naj ubije trpečega Henrika, ki živi v blodnjah in preklinjanju, Simon pa tega ne zmore, ko ga vidi kleče moliti. Spreta se, Simon ga pretepe in vrže na gnoj. Po tem se zdravstveno stanje stotnika poslabša, Katarini pa se le še bolj smili. Ko neke noči ob jezeru opita Katarina opolzko govori, Simon spozna, da ni več, kar je bila, da jo je Windisch povsem spremenil in to je povod, da ga Simon zares umori, njegovo truplo pa odvržeta v jezero. Po tem dogodku se ne dotikata več, vseeno pa želita dokončati pot. Ko prispeta v Kelmorajn, je stolnica zaprta – obnavljajo jo. Nastanita se v gostišču, kjer pri večerji Katarino obide slabost. Ko ji Simon želi pomagati, ga odrine, on pa se po tem dogodku vrne v samostan, še preden mu uspe pojasniti, da pričakuje njegovega otroka. Tam ga ne čaka prijazen sprejem, pošljejo ga v Ljubljano, kjer do ukinitve reda skrbi za kapelo, v kateri je kot novic molil in sanjaril o daljnih deželah. Katarina sama neke noči zares vidi skrinjo (morda ne ravno pravo, saj sta v stolnici dve), a doživi potrditev, da morda ni romala zaman. Sama se po enem letu romanja vrne domov in preden pride do rodne Dobrave, kjer jo čaka zaskrbljeni oče, se v Škofji Loki sreča z Amalijo, ki igra prizor v Pasijonu. Čez nekaj let s hčerko obišče kapelo, o kateri je pripovedoval Simon. Ta ju vidi iz mraka, kamor se umakne, in čeprav ima omračen um, se je nekako spominja. Po ukinitvi samostana in celotnega reda se odpravi proti domu v Zapotok in dalje proti Robu.

3.2. Analiza

Posebna jezikovna sredstva, ki sem jih v romanu našla, so večinoma močno povezana z vsebino – avtor z njimi orisuje dogajalni čas, govor literarnih oseb je skladen z njihovim značajem, socialnim položajem, izobrazbo, poklicem in okoliščinami govora, kadar pa to ne drži, govor zveni humorno ali ironično. Tudi rabljeni citati iz latinščine in drugih jezikov ter vložene ljudske pesmi načeloma poudarjajo sporočilo, večpomenskost na ključnih mestih romana pa omogoča večplastno razumevanje.

Naslov romana se postopoma pojasnjuje, zgodbe treh osrednjih književnih oseb se korak za korakom zbližujejo do srečanja v vasi ob jezeru, kjer se naslov romana pojavi v besedilu:

Vedela je, slutnja, da je to ona, njegova Katarina, nezvesta, tisto stiskanje v grlu se je spreminjalo v obup in jezo, tisti človek je gotovo Windisch, oficir, bahaški stotnik, in tale, ki prihaja, je jezuitar, menišč, iz ječe prihaja, zdaj so vsi trije tukaj na obali nekega jezera: Katarina, pav in jezuit. (394 ¹)

V nadaljevanju bom analizirane stilistične značilnosti razdelila v grobem na morfološko-leksikalno ter skladenjsko in besediloslovno ravnino, vendar pa se je treba zavedati, da se jezikovne ravnine prepletajo in je težko potegniti nedvoumno ločnico med njimi. Za boljšo preglednost sem posebej obravnavala slovenske in tujejezične citate na različnih jezikovnih ravninah (od besednih do povednih in celo nadpovednih – večinoma ljudske pesmi in drugi obrazci) ter napovedovanje, ki je sicer del besediloslovne ravnine.

3.2.1. Morfološko-leksikalna ravnina

V tem podpoglavju bom obravnavala predvsem posebnosti v besedju romana in se s tem dotaknila tudi njihovega oblikoslovja. Razvrščanje gradiva po ravninah je bilo zaradi njihovega prepletanja oteženo, bilo bi lahko tudi nesmiselno, zato ponekod analiza prehaja na besednozvezno raven.

3.2.1.1. Raba zaznamovanih besed

Jančar v romanu uporablja knjižni jezik, na nekaterih mestih pa se pojavljajo zvrstno zaznamovane besede, ki so v *Slovarju slovenskega knjižnega jezika* (v nadaljevanju SSKJ) označene z različnimi kvalifikatorji. Glede na dejstvo, da je prvi zvezek SSKJ izšel leta 1970 in

¹ Zaradi preglednosti, ki bi bila zaradi velikega števila iz romana citiranih odlomkov in besed lahko otežena, pomeni številka v oklepaju številko strani (izdaja Slovenske matice, 2000), na kateri najdemo citirano besedilo.

je torej SSKJ mestoma že zastarel, sem aktualnost kvalifikatorjev preverjala kot rojena govorka slovenskega jezika; torej ali besede, označene denimo s kvalifikatorjem vulgarno, danes še vedno dojemamo kot vulgarne.

S kvalifikatorjem slabšalno je označena na primer beseda *cerber* ('nevljuden, strog vratar') (118), prav tako *baba* ('ženska, navadno starejša') (117), pogovorno, ekspresivno je označena beseda *plenhati* ('dajati kratke, zveneče glasove') (13), tudi *podurhati* ('hitro oditi, zbežati') (209), pogovorno še *pomp* ('živahno, vznemirljivo, razburljivo dogajanje') (223), s kvalifikatorjem starinsko *zdruzgati* ('zmečkati, zdrobiti') (209) ter narečno vekati ('glasno jokati') (13, 16). (<http://bos.zrc-sazu.si/sskj.html>)

Pri opisovanju krutih ali neprijetnih prizorov se Jančar pogosto poslužuje stilno zaznamovanih besed (*grinta*, *cmariti*, (61) *plivkati* (97)) ali pa sicer nezaznamovane besede rabi v zaznamovanih besednih zvezah (*rdečih debelih obrazov*, *trume teles* (61), *mesnato morje*, *mlahavo gomazenje*, (97) *kašasta rdeča gmota* (110)).

Avtorjeva pokrajinska zaznamovanost se kaže v rabi dialektizmov: *Padel je v posteljo, končno zaspal, do poldneva je spal kot ubit, potem je skupaj z ofucanim psom sedel pred vrata nunskega hospica in poslušal blodnje njene duše.* (115) V govoru pripovedovalca vloženih zgodb, nekakšnega pridigarja, očeta s Ptuja, je rabljen tudi ljubljanski pokrajinski govor, s katerim želi oče povečati avtentičnost svoje zgodbe: *Povsod je spraševal, ali je naš Franc tle? [...] No pa sta se le najdla, je nadaljeval.* (51)

Raba vulgarnih besed se pojavlja v govoru negativnih oseb, z njo je poudarjena njihova pokvarjenost. Tak je predvsem romarski vojvoda Mihael Kumerdej, ki uporablja naslednje besede: *jebež*, *jebačin*, *pofuklež* (16). Čeprav se dela zaupanja vrednega, čeprav mu je Katarinin oče Poljanec izročil hči v varstvo na poti in svetniški ženi navkljub, je v resnici izprijen, svojo ženo vara z ženo pasarja, ki ga je prej brutalno pretepel pred vsemi, poskuša celo zlorabiti Katarino. Izkoristi oblast, ki mu je zaupana, in Katarino grdo ozmerja: *Lajdra, je rekel, in stisnilo jo je od temena do stopal, tega ji še nihče nikoli ni rekel [...] Ne da bi se zmenil za kmeta, ki je še zmeraj stal tam, je stopil tesno k njej, da je zavonjala njegov težki vonj po neumitem telesu, mogoče tudi po neprespani noči z žensko, jebežev vonj, vonj čisto tak, kakršne so bile njegove besede: lajdraš se na romarski poti. Manjkalo je samo še: psica.* (188) Vulgarne besede zanj rabi tudi pasarjeva žena Leonida, ko ga ozmerja: *Zdaj moraš pokazati, je govorila, [...] da si vojvoda, ne pa nemarnež, lenuh, razvrtnež, jebež, kurbež, pofuklež in pijanec.* (279)

Grobo, a manj vulgarno je tudi besedišče Henrika Windischa, predvsem pa je razvidno, ko govori s Simonom: *Kdo pa je tebe kaj vprašal, je zaklical, je tebe kdo vprašal, kam si namenjen, če si namenjen kravi v rit ali kam?* (68)

S kvalifikatorji vulgarno (*drek*), ekspresivno (*žreti*), evfemično (*tič*) so označene še besede v govoru eremita Hieronima, ko ta izraža svoj gnus do ostalih romarjev, ki so se predali razvratu. (181)

Na drugi strani je pri osebah, ki so čiste in nevedne duše, kakršna je Katarina, pogosta potujitev, oziroma gre za izpust tabuiranih besed, namesto njih kazalni ali vprašalni zaimek:

Ni samostanski brat, je rekla in pomislila, no zdaj smo pa tam, pri Mariji z Brnice, kaj je delala z gospodom, kaj je gospod z njo delal, natančno tam, pri listini, ki je nekoč mladi in nedolžni duši trepetala v rokah, in se je tudi sama drhte spraševala: kaj je delala z gospodom? (194)

Za govor stotnika Henrika Windischa je značilna osornost, vzvišenost, zabavljanje na račun drugih in raba vojaške terminologije, kot na primer: *ataka* (kvalifikator knjižno), *eksercir* (žargonsko), *fortifikacija* (vojaško) (26).

3.2.1.2. Sredstva za vzpostavljanje ironije

Pojavljajo se tudi pomanjševalnice, ki zvenijo ironično: *in njena sestra Kristinca kavico obožuje, kakor obožuje skodelice, iz katerih se kavica pije* (21), na enem mestu pa se ironično rabi tudi velika začetnica, ko se knezoškof opravičuje samemu sebi, da ničesar ne naredi: *[V]seeno sem samo ubog človek, čeprav sem Najvišji In Najbolj Prevzvišeni Tukaj Naokoli in je nad mano samo še papež Benedikt v Rimu ...* (40)

Ironično so rabljeni tudi nekateri pridevniki: *spoštovani tajnik, gospod tajnik* (41), *Mihael zato požoka žametnega in zlatega gospoda z dolgo palico med rebra* (103), namenoma pa so rabljene tudi nekatere besede in besedne zveze, ki niso značilne za čas, v katerem se roman dogaja, niti za osebe, ki jih uporabljajo. Na tem mestu nekako poudarjajo »vsevednost« in »nadčasovnost« očaka Tobije: *Takrat jih je umrlo samo tristo dvaindevetdeset. To je močno pokvarilo demografsko sliko. [...] Ljudje so bili posebej jezni na peke in mlinarje, ki so bili seveda špekulanti in monopolisti, in množice pred pekarnami so vpile: Sovražniki ljudstva! Grabežljivi volkovi!* (180)

3.2.1.3. Poudarjanje dogajalnega časa

Dogajalni čas je – poleg natančnih letnic romanja, Simonovega odhoda v misijon itd. – določen tudi s prazniki (velika noč, post) in dogodki, značilnimi zanje (Škofjeloški pasijon). Prav tako pa lahko zasledimo besede, s katerimi je dobro orisan čas, za katerega je bila na našem ozemlju značilna še velika razlika med preprostim ljudstvom in tistimi, ki so bili izobraženi in so poznali tuje dežele in civilizacijske napredke. Tak je denimo knezoškof ljubljanski, ki se čudi ljudskemu vraževerju in njihovemu strahu pred domnevnimi »hudiči«, ki prihajajo nad deželo:

Medtem ko plujemo v Ameriko in ustanavljamo misijone, ko gorijo plavži in se igrajo sonate, ko drhti zvok čembala in se študira Avguština, ko je vse to že na svetu, so tu še zmeraj vsi ti čarostrelci in zeleni jagri in zlatorogi in vedomci, ki te uročijo z zlim pogledom, škopnjaki in pehtre in vešče na razpotjih in izginuli in blodeči ljudje po pokopališčih, vse to mu gre že po malem na živce, če se sme tako reči, kajti v tem času gre škofom marsikaj na živce, samo da temu drugače rečejo. (41)

3.2.1.4. Besedišče iz liturgičnih in drugih obrazcev

Na drugi strani preprosto ljudsko razmišljanje, ki je ponazorjeno z rabo besedišča, ki ga poznamo iz liturgičnih obrazcev, denimo procesij za blagoslov polj, v katerih prosijo, naj jih Bog obvaruje pred rečmi, ki se jih preprosti kmečki človek boji:

In na pot grejo za zdravje, za živino, za varstvo pred boleznimi, pred ognjem, strelo, točo, vojsko, pred notranjo skušnjo, pred ubojem, tatvino in prešuštvo; grejo na daljno pot tudi v zahvalo, že v prvi romarski cerkvi se pod Marijinimi nogami, pod njenim zlatim plaščem kopičijo zahvalne votivne podobe ... (76)

3.2.1.5. Nedoločni člen

Na starejša besedila asociira tudi raba t. i. nedoločnega člena, kot se ga da zaslediti denimo v Trubarjevih besedilih: *Grešnik je, je rekel Mihael in ti tudi, ti si šele ena grešna, ena zavržena duša. (194)* To je sicer samo ena od možnih razlag, seveda gre bolj verjetno za oponašanje govorjene besede (npr. kot se zmerjamo: »Ti si ena koza!«). Arhaična je tudi raba samostalnika perut: *peroti. (202)*

3.2.1.6. Rimske številke

Rimske številke v romanu niso rabljene le običajno, nevtrarno, za označevanje letnic, stoletij, temveč se mestoma namenoma pojavljajo prav množično.

Časovni preskoki zaznamujejo pripovedovanje očaka Tobije, čigar neverjetno in nemogoče pripovedovanje o daljni preteklosti iz lastnih izkušenj, ki naj bi izzvalo nemire v Landshutu in s tem prepoved kelmorajnskih romanj in ki že samo po sebi učinkuje humorno, je podkrepljeno še z uporabo rimskih števil:

Anno Domini CMXCIX, je zagrmel Tobija. Lahko rečem tudi drugače: DCCCCIC! [...] Romarji so vedeli, da se je Tobija vozil z ladjo nekega drugega leta, ne leta CMXCIX. [...] Navajeni so bili, da je v spominih na pretekla leta potegnil daleč nazaj, a ta zgodba z letom Gospodovim CMXCIX je bila tudi zanje premočna. (265)

3.2.1.7. Zemljepisna lastna imena

Kraj dogajanja je natančno določen z zemljepisnimi imeni, pa naj gre za imena v Sloveniji ležečih rodni krajev literarnih oseb, na primer: *velike škofije od Bele Peči do Gornjega Grada in naprej do Slovenskega Gradca [arhaična raba: ne Slovenj Gradca] na meji z lavantinsko škofijo, od belih skal Karavank dol do Istre (40), Katarina je bila na mnogih sejmi in pri mnogih mašah, bila je v Ljubljani v gledališču, bila je v Škofji Loki na velikonočnem pasijonu, a česa takega še ni videla. (62, 63)*

Katarina je doma na Dobravi v Poljanski dolini, pomenljiva pa so predvsem imena krajev, od koder prihaja Simon Lovrenc, na kar namigne tudi pisatelj sam:

*Mladi Simon Lovrenc ni videl veliko sveta, v glavnem je videl tisti del med turjaško posestjo in Ljubljano, od hiše v soteski in zaselku z imenom Zapotok je videl strehe in stolpe turjaškega gradu, hodil je s starši v cerkev v **kraj s pomenljivim imenom Rob**, bil je na robu, morda bi vse življenje preživel v soteski in na robu, med gozdovi in travniki, ko ga ne bi vzeli jezuiti v latinsko šolo. (132)*

Simon vstopi v jezuitski kolegij, se izobražuje in upa, da bo nekega dne odpotoval v daljne dežele, vendar je sam vedno na robu, vedno odvisen od nekoga nad njim, še kadar se mu odprejo možnosti, kadar najde srečo, jo kmalu izgubi. Tako se je zgodilo z njegovo kratkotrajno srečo v Paragvajskih misijonih, prav tako z njegovo zvezo s Katarino. Te nekako ni znal obdržati, vedno ga je preganjalo nekaj iz preteklosti.

[Č]rni kip, ki je predstavljal Afriko, je klečal ob njem in čudovita ženska, ki je bila Azija, bela kraljica in črni kralj [...] zamorčki, goreča srca, rdeči veronski marmor in beli genovski marmor, izdelano v Benetkah in v Ljubljani, Simon je čutil, da lije tudi nanj, na dušo, ki je

prvič pogledala v Božje obličje v Robu, ki je hotela s tega roba zaplavati čez prostranstva, ki se je tu že odpirala in pripravljala na velike naloge. (133)

Čeprav se Simonova pot začne odvijati optimistično – nekako se reši Roba –, pa na ta rob znova odtava na samem koncu romana. Po eni strani se sicer z omračenim umom vrne na svoj začetek, točno tja, kjer je začel. Čeprav se je namenil iz Ljubljane h Katarini na Dobravo, vemo, da hodi v napačno smer, čez Barje proti Dolenjski, navzdol. Kot že tolikokrat v romanu:

Potem se je spustil po strmem pobočju v temno in vlažno sotesko, nekam proti vasi, ki jo je že zdavnaj pozabil, proti Zapotoku in še dlje, še bolj navzdol, proti Robu. (472)

Omenjena so še mnoga druga zemljepisna imena, po katerih so se gibale književne osebe (od poteka romanja, do Simonovega bivanja v misijonu, poti domov): *Lizbona, Olimje (70), Beljak, Sveta trojica (72), Asuncion, Posadas (152), Kitajska, Maroko, Španija, Avstrija (159) ...* Na nekem mestu se pripovedovalec celo pošali, pijani Mihael se ne more spomniti imena avstrijskega mesta: *kajti glava je še bolj boleča, kakor je bila tisto noč v nesrečni graščini v nekem kraju, kako se je že imenoval, Lent, nekaj takega. (278)*

Zanimiva je raba arhaičnih poimenovanj držav in mest: *Indije (146)* za Južno Ameriko, *Marburk (172)* za Maribor, včasih slovenjeno: *pokrajina, katere ime vzbuja strah: Črni les ('Schwarzwald') (175).*

Za Köln, kamor so namenjeni romarji, se skoraj skozi celoten roman uporablja slovensko poimenovanje Kelmorajn. To ime ima prizvok nečesa višjega, po čemer hrepenijo preprosti ljudje, po čemer hrepenita tudi Simon in Katarina – ko pa prideta na cilj z vso (predvsem Katarinino) vztrajnostjo, nista več ista. Poleg vsega, kar Simona preganja od prej, imata na vesti še umor. Kelmorajn ne žari v svetlobi zlate skrinje, tu je Köln, tu je gradbišče:

In ko dospeta v Köln je tudi tukaj že mraz, pozna jesen je, ulice so pogosto mokre od dežja, meščani živijo svoje počasno življenje, iz dneva v dan v ugibanjih, kaj bo prinesla nova vojna zima, tu je mesto z imenom Köln, Kelmorajna ni nikjer, je samo veliko opustelo gradbišče ... (447)

3.2.1.8. Osebna lastna imena

Tudi osebna lastna imena v romanu imajo simbolne pomene: Katarina pomeni čista (24), njena mati je bila Neža, ali po latinsko *Agnes, jagnje Božje ('Agnus Dei')*, torej ji je pripisana krotkost (55). Ko se Simon Katarini po srečanju ob ognjih predstavi, mu odvrne: *Kaj potem, če ste Simon,*

[...] zaradi mene ste lahko tudi Peter. (91) To lahko razumemo kot da Simon ni Peter – v trenutkih preizkušnje ni trden kot skala, kar simbolizira ime, je razmišljujoč in obremenjen s preteklostjo, ni človek dejanja.

Glede na to, da se zgodba dogaja na romanju v Kelmorajn, je vanjo vključenih veliko imen svetnikov, ki so se jim v času dogajanja romana priporočali: *sveti Primož, Krištof, Sebastijan in Rozalija, Rok in Martin* (62), *Janez Krstnik, Peter in Pavel, Rok* (111), *Ahac, Marija s Kureščka* (133), *sveti Aleš* kot zavetnik romarjev pri Mihaelu na steni (441), Simon se priporoča jezuitskim svetnikom: *San Ignacio* (69), *Frančišek Ksaverij* (132). Očak Tobija omenja *svetega Huga* (173), Katarina se obrača k *svetemu Frančišku* (325), k *sveti Agnes*, o kateri je poslušala pri uršulinkah (332–333). Ko se Katarina noseča vrne domov in obtiči v prerivajoči se množici na Škofjeloškem pasijonu, se obrne na svetnike v strahu za otroka, ki ga nosi:

Katarina se stiska ob steni, zadržuje solze, sredi te naenkrat zdvijane množice, tega morja, ki buta sem in tja, kliče na pomoč Katarino iz Aleksandrije in ono iz Siene, kliče mamo Nežo, jagnje božje, naj ji obvarje dete, vidi, kako se majejo zvoniki, vidi v nebesih sedeti stare kranjske svetnike Primoža in Jožefa, Roka in Tomaža, sedijo na oblakih ... (461–462)

3.2.1.9. Nedoločni zaimki in prislovi

Negotovost, nedoločenost in brezobličnost tega, kar vodi literarne osebe v dejanja, je izražena z nedoločnimi zaimki in prislovi. Že prva beseda v romanu je *nekdo* (5²)², nato pa se te besede precej gosto pojavljajo skozi celoten roman: *nekaj* (19, 34, 75, 117², 123², 139, 159², 214, 299), *nekako* (26, 117), *nekdo* (33, 79, 83, 110), *nek(i)*, *neka*, *neko* (41, 69², 78, 79, 103, 110, 117, 202, 411²), *nekam* (79), *od nekod* (201). Nedoločna zaimka *nekdo* in *nekaj* sta rabljena na različne načine, lahko da gre za osebo ali kraj ki za dogajanje ni pomemben: *tu, na nekem mostu čez neki koroški potok* (69), lahko gre za besedo, ki jo poznamo, vemo, na kaj se nanaša, ampak je iz različnih razlogov prikrita:

*Hudiči? zakliče jezno knezoškof ljubljanski in se isti hip zdrzne nad besedo, ki jo je nehote izgovoril, kaj tajnik je ni izgovoril, tajnik je rekel, da so **nekaj** videli leteti nad Istro ... (34)*

Pogosto pa se *nekaj* nanaša na tisto, kar žene ljudi na romanju, kar žene Katarino, kar preganja Simona:

² Potenca ob številki pomeni, vsaj kolikokrat se beseda ponovi na navedeni strani.

*Ampak mama in ona, ona in mama sta že dobro vedeli, da bo zmogla, da bo prišla do Zlate skrinje in da se bo vrnila **z nečim, z nečim** novim v duši, ni vedela s čim, a gotovo v duši **z nečim** od tistega, kar je že sto in morda mnogo več let vsako sedmo leto pognalo na pot mnoge ljudi iz njene in drugih vasi, [...] k daljnemu cilju, ki se mu je reklo: Kelmorajn. (75)*

Nekdo se v začetku nanaša na nejasne nočne obiskovalce, ob srečanju Katarine in Simona pa Simon nadomesti tega *nekoga*. On je tisti *nekdo*, ki ni pogledal skoznjo:

*Tam ob ognju je stala Katarina Poljanec, videla je, da jo **nekdo** gleda, **neki** temni obraz z one strani ognja, začutila je ta pogled na sebi, končno **nekdo** ne pogleda skozme [...] Ta ni pogledal skoznjo, ampak vanjo, seglo je **nekam** vanjo, tja, kjer je **nekaj** potrebovalo človeško bližino ... (79)*

3.2.1.10. Kazalni zaimek

Jančar se na nekaterih mestih romana poigra tudi s kazalnimi zaimki, s katerimi lahko dosega enak učinek kot ga ima kazalni zaimek v govorjenem besedilu, na primer nekoliko zaničevalno ali posmehljivo: *Tale tajnik (40), tisti norec, tisti zgodbar s Ptuja (208), Ta grinta učena, je govoril, ta koštrun skopljeni, kot mu je rekel stotnik, ta mi je iztrgal puško iz rok. (321)* Z zaimki za blizu, dlje in daleč se poigra v naslednji povedi: *Nasmehnil se je in pomislila je, da je **ta** vseeno nekdo drug, ni **oni**, ni **tisti**, ki prihaja ponoči, **tisti** se ni nikoli nasmehnil. (82)*

3.2.1.11. Medmet

Medmeti so rabljeni predvsem v samogovorih literarnih oseb ali na mestih, kjer vidik literarne osebe opisuje pripovedovalec, pogost je vzdih *ah* (27, 40, 208, 245). Pogost medmet je tudi *toko-toko-tok*, ki ga Simon sliši, ko ne more spati. Pomisli, da je to sveti Ignacij Lojolski, ki je imel od poškodbe eno nogo krajšo in je hodil s palico (215), preganja ga tudi kasneje, ko v Ljubljani skrbi za kapelo Frančiška Ksaverija (471). Avtor sam nakaže na še eno možno razlago – po ljudskem verovanju je tisti, ki šepa, vrag:

*[V]sakdo si jih zlahka predstavlja tam, na pustem kraju, nekoliko na levi, kvečjemu v nočnem gozdu ali votlinah, nihče si jih ne more predstavljati v dominikanskem samostanu, pa čeprav je bil vsaj Simon že zdavnaj opozorjen, **toko-toko-tok** mu je tolklo in šepalo nad glavo. (306)*

Na šepanje hudiča, torej grožnjo nečesa slabega, opozarja tudi tiktakanje Windischeve zlate ure:

*Lepo tiktaka, je rekla, poslušaj, bliže, je rekla, čisto ob mojem licu bodi, da čutim tvojo toploto, poslušaj. Poslušala sta uro. **Toko-toko-tok.** (398)*

3.2.2. Skladenjska in besediloslovna ravnina

V sledečem podpoglavju bom obravnavala nekatere jezikovnostilistične prvine, ki sodijo na skladenjsko in besediloslovno ravnino. Mednje sem uvrstila besedne zveze, izrazitejše stavčne tvorbe in različna ponavljanja, ki so del tako leksikalne kot tudi skladenjske in širše besediloslovne ravnine.

3.2.2.1. Besedne zveze

Na ravni povezovanja besed je pogosta besedna zveza vrstnega pridevnika s samostalnikom *človek*, ki označuje kakšno lastnost osebe, ki jo poimenuje. Ta oseba je največkrat Simon, ki ga imenujejo *molčeči človek*, Katarina mu pravi *nespečni človek* (118), proti koncu romana pravi: *Nočni človek si, je rekla, tvoje življenje je noč, so tisti ognji na hribu nad vasjo, pajek si, sence te iščejo, gozdovi v noči.* (422), *nočni človek* in *neznani človek* se pojavita že na prvi strani romana (5), kasneje *sinočnji človek* (89), Henrik izrazi svojo nenaklonjenost Simonu: *ta molčeči potuhnjeni človek* (428), Katarina pa razmišlja o Henrikku tako: *o takih stvareh sanja smrčeči človek na postelji* (335).

Preprosto prvinsko dožemanje narave in življenja, kot jo je zaslediti pri paragvajskih Gvaranijih in pri preprostem kmečkem ljudstvu, ki roma v Kelmorjan, se odraža v prirednih besednih zvezah, ki z združevanjem dveh polov – moški in ženska (17), nebo in zemlja (55), svetloba in tema (90), nebesa in pekel, spodaj in zgoraj (11), dobro in slabo, lepo in grdo (82), mlado in staro (110) – tvorijo celoto.

Povezave besed so včasih tudi nepričakovane, jutro, po prvem srečanju Simona in Katarine, ki bi moralo biri lepo, sveže in pozitivno, je opisano kot vlažno, zamolklo, svetloba reže:

*Med njima je bil ogenj, okrog pa vedno bolj molčeči ljudje, noč je šla h koncu, prihajalo je **vlažno** prebujanje gozda, **mokro** dihanje jutranje trave, svit sončne svetlobe, ki je z **rezom** ločevala zamolklo odhajajočo noč od rezko prihajajočega dneva, [...] Ženska, ki je še nikoli ni videl, je stala na drugi strani ognja, v **zamolklem** jutranjem času, ruto je imela potisnjeno na čelo, tik nad oči (82).*

Vlaga, ki ima pri opisovanju evropske pokrajine negativne konotacije, ima na južnem polu pri opisovanju paragvajske pokrajine ravno nasprotno – tesnobno in prežeče ozračje pred ukinitvijo Redukcij je ponazorjeno s suhoto:

[N]a sredi trga pripravljajo smolnate bakle, sredi prostranega trga zato, ker se tam ne more nič zažgati, ogenj nikamor ne preskoči v tem suhem, za junijski letni čas, ko bi moralo biti vlažno in že tudi deževno, nenavadno suhem večeru. (160)

Na ravni povezovanja nepričakovanega najdemo še naslednje oksimorone: *Bila je, preden je izginila, boleče lepa, boleče jasna* prikazen in jutranjega in hkrati še nočnega sveta (82–83).

3.2.2.2. Rima

Zanimivo spevno učinkuje pojav rimanja v proznem besedilu, ki je verjetno namerno, saj bi bilo celo bolj upravičeno, če bi bile besedne zveze v roditelju in ne v tožilniku, s čimer pa bi rimanje izgubili:

[N]a životu so mu popokali gumbi, jasno, kaj naj bi človek počel v Tamswegu, če ne bi vsak večer žrl, divjačino in svinino, kokoši in slanino, ovčetino in vino, tu še streljati ni bilo mogoče, kak smisel bi imelo nabijati kroglice v tiste stene? (250)

3.2.2.3. Ponavljanja

Pogosto rabljeno sredstvo so tudi različna ponavljanja, ki po eni strani lirizirajo branje, ga delajo bolj tekočega, hkrati pa spominjajo na preprosto ljudsko slovstvo. V besedilu sem odkrila skoraj vse vrste ponavljanja, ki so hkrati del leksikalne in skladenjske ravnine. Poleg ponavljanja posameznih besed in besednih vzorcev, pa se ponavljajo tudi posamezni prizori, ko na primer Katarino ponoči s Simonom zebe in ji ta ponudi svojo suknjo, ko pa se podoben prizor zgodi s Henrikom, jo zavrne, da je poleti ne more zebsti. Več pozornosti sem v nadaljevanju posvetila ponavljanju na besedni in stavčni ravni in njegovemu učinkovanju.

Učinek geminacije je poudarjanje, ki besedilo približuje govorjenemu: *Vseeno, vseeno je ostala žolčna grenkoba ob nenadnem ponižanju, še bolj pa ob nenadnem spominu (69)*. Geminacija v naslednjem primeru deluje humorno, gre za dva miličnika v mestu Lendel, ki se pri zasliševanju Simona in Katarine ne izkažeta ravno kot najsposobnejša za opravljanje svojega dela. Humorni sta že njuni podobni imeni.

*Le zakaj, le zakaj, bi drug za drugim rekla gospoda Stolzl in Stelzl, ki sta bila takrat v sodnem zboru, **zato, zato**, bi rekla, ker je tudi žival sodelovala pri tem strašnem zločinu bestialnega občevanja. (202)*

Najti je tudi anafore, ponavljanja na začetkih sledečih si enot (stavkov ali povedi):

*Ve, še predobro ve, da imata Satan in Zlo veliko obrazov, tudi lepih, tudi bleščečih, Bog pa samo enega. **Ve**, da se dobro in zlo spopadata v vsakem človeku, neprestano, vsak trenutek, in da je Bog na strani dobrega, kje pa naj bi bil? (40)*

Na več mestih v romanu se ponavlja ravno glagol *(ne)vedeti* (tudi na strani 166):

***Vedela je**, da je vse to greh, a nič ni mogla zoper to. **Vedela je**, kaj je o teh rečeh govoril župnik Janez, **vedela je** od takrat, ko je bila še deklica. (90)*

Zanimive so takšne anafore, pri katerih se ob ponovitvi spremeni konotativni pomen. V sledečem primeru najprej nevtrarno nastopijo obrazi rimskih vojakov, ki s ponovitvijo dobijo negativno oznako: ***Obraze** rimskih vojakov, **obraze** brezzobih surovežev v rdečih oblačilih (9).*

Epiforo v sledečem primeru je mogoče razumeti kot znamenje Simonove vdanosti v usodo, pripravljenosti slediti navodilom nadrejenih, samo da njemu ne bi bilo treba sprejeti odločitve:

*Veliko prostora imamo, je rekel, dali vam bomo sobo, se pravi celico, vidimo se pri večerni molitvi, **brez tega ne bo šlo**. Seveda, je rekel Simon, **brez tega ne bo šlo**. (215)*

Predvsem v opisih v začetnem delu romana sem odkrila več primerov anadiploze (8–9, 12, 19, 41), ki si jih je mogoče razlagati ravno z vidika njihovega pojavljanja na začetku branja. Z njimi pisec nekako bralca postopoma uvaja v vzdušje romana; stvar, ki jo v prvi povedi omeni kot novost, nato v drugi natančneje opredeli, tako da jo na začetku nove še enkrat ponovi:

*Plenkal je v noč, ki je zemeljska, ki zmeraj pride iz zemlje, iz njenega drobovja, iz njene rasti, od koder rasejo **sence**. **Sence** na gozdnih obronkih, ki najprej poženejo v dolžino, da so dolge, vse daljše, potem temne, vse temnejše. (12)*

Anadiplozo najdemo tudi v moralnih govorih očaka Tobije, kjer gre za podoben učinek pojasnjevanja: *In mnogi to storijo, to brezumje, ki jih pelje tja, kjer je **peti prst**, **peti prst** je smrdljivi greh razvrata. (82)*

Pojavi se tudi epanalepsis, ki prav tako posnema govorjeni jezik: *po obronku, je rekel, zmeraj je treba potovati po obronku. (110)*

Posebne vrste je ponavljanje ene besede skozi daljše besedilo, to Breda Pogorelec imenuje senčenje (2011: 99), ki se pojavlja in učinkuje vsebinsko poudarjalno tudi v romanu *Katarina, pav in jezuit*. Ponavljajo se vedno močne, ključne besede, na primer *množica* (187), *ljubiti* (306), *prilizovati se* (145) ... Beseda *množica*, denimo, je označena izrazito negativno, njena hudobnost in nizkotnost sta poudarjeni z rabo vulgarnih besed .

Med Simonovimi spomini na leta, ko je bil še jezuit, ko je bil še član Družbe Jezusove, se najde tudi spomin na predstojnika, ki ni ravno pozitiven, in na to, kako je izvedel, da bo poslan v misijonske dežele, v Paragvajске redukcije. Priliznjenost provinciala je poudarjena s ponavljanjem različnih besednih vrst, samostalnikov in glagolov z različno osebo, številom, časom, vse pa z istim korenem:

Bili ste najboljši, je rekel provincial prijazno, Simon je molčal, vedel je, da ga napuh ne sme niti za hip zasesti, ampak danes misli, pozneje je mislil, da se je provincial napuhnjeno prilizoval, da je bil njegov predstojnik Veliki prilizovalec, naš provincial je bil majhen vladar s sivimi lasmi, vsem se je prilizoval. Lasje so mu posiveli od prilizovanja. Prilizovanje je namreč strašna skrb: prilizoval si se velikim, lahka stvar, prilizovati se malim, to je nekoliko bolj zapleteno. Mali so veseli, ko vidijo, da se jim provincialni vladar prilizuje, takšen je kakor mi, rečejo, tudi mi se prilizujemo, ampak višjim, on pa se prilizuje nižjim, kar pomeni, da je v nem nekaj višjega. O prijazni sivolasi prilizovalec, novic Simon takrat še ni ničesar razumel, provincial se je prilizoval, da bi bil videti majhen in skromen, v resnici pa veliki vladar svoje majhne province, a takrat ga to tudi ni zanimalo, hotel je zvedeti, kaj bo z njim. (145)

Ponovitev s spremembo besedne vrste se pojavi še na nekaterih mestih v romanu, zanimivo pa je tudi ponavljanje z zamenjanim vrstnim redom v besedni zvezi: *Zakaj tako, kakor se je ta noč prelila v jutro in jutro v dan, tako sta se on in Katarina, Katarina in on npravno združila in prelila drug v drugega, duša v dušo, telo v telo. (215), ... pesem v čast škofu in provincialu, provincialu in škofu, pa tudi njunim spremljevalcem ... (222), ... da bi pokazala vsem in vsakomur, da sta Simon in Katarina, Katarina in Simon dva, ki sodita skupaj ... (271), Tudi Simon je skušal razumeti, [...] on bi hotel vedeti, kaj piše o njem in Katarini, o Katarini in njem. (341)* Največkrat se z obrnjenim besednim redom ponovita izraza za Simona in Katarino (včasih eden od njiju z zaimkom), kar lahko razumemo kot znak njune enosti pa tudi enakovrednosti – nihče od njiju ne zaseda prvega mesta v odnosu, njuna ljubezen je usodna in obojestranska.

3.2.2.4. Zgradba povedi

Jančarjeve povedi so večinoma dolge, včasih so v dialogih namenoma kratke, kar vsebino nekako banalizira: *Blagoslov, je rekel tajnik. Seveda, je rekel knezoškof.* (47) Veliko je nizanja istega tipa odvisnika, predvsem časovnega (83, 132, 293–294), predmetnega (138) in pogojnega (237).

Ko je stala tam, ko ni sklonila oči, ko sta se pogleda našla, ko je na njenem čudno mirnem obrazu od spodaj seval rdeči sij dogorevajočega ognja in ko jo je hkrati nekje od zgoraj, od hriba, od drevesnih krošenj in skozi nje, oblila blaga sončna svetloba, takrat je bila živa slika, ki bo nekoč otrdela v neki drugi podobi, v podobi jeznega, maščevalnega, ubijalskega angela. (83)

Ponavljjanje časovnega odvisnika v naslednjem odlomku stopnjuje tragičnost glavnega stavka (krepko), stopnjuje Simonovo negotovost in napačnost stanja, v katerem se nahaja. Prislov *zdaj* se ponovi, da ohrani rdečo nit, ki bi jo z dolгим nizom odvisnikov lahko izgubil:

*In zdaj, ko je ob tej ženski, ob Katarini, končno prišel čas, ko ni hotel nobenega vprašanja več, nobenih budnosti brez oblik in nobene lucidnosti spominjanja, ko bi se hotel potopiti v kmečko romarsko pobožnost in s Katarino potovati do Kelmorajna, se od tam vrniti in na Dobravi ali nekje, pač nekje z njo živeti, ko bi se hotel, kakor kmetje, kakor njegova pozabljena oče in mati, prepustiti samoumevnosti človeškega in živalskega in rastlinskega sveta z njihovimi rojevanji in ugašanji, zdaj ko bi se moral ob Katarini na poti k Zlati skrinji končno spraviti sam s seboj, [...] **zdaj je razbolel in vznemirjen** ...* (293–294)

Zapletenost identitet Katarine in še bolj Simona se kaže v kompleksnih stavčnih strukturah, kjer se preplete več tipov odvisnih (na primer predmetnega, osebkovega) in prirednih stavkov: *Vedela je, da se mu zdi vseeno kmečka ženska, kar je v resnici bila, le da je oče hotel, da je Kristina hotela, da je navsezadnje tudi sama hotela, da bi bila, kar je tudi bila, oskrbnikova hči.* (28)

Podobno pri Simonu, ko Katarina želi izvedeti, kdo pravzaprav je: *[Simon] ne ve, kaj naj reče, ali sam ve, kdo je, odkar ni več, kar je bil, in odkar ga to, kar je bil, spremlja ponoči in podnevi, stroge besede patrov, blagi pogledi bratov, vzgojenih v pokorščini, odločenih za pokorščino. Jezuit sem, reče. Bil sem.* (124)

3.2.2.5. Glagolski čas in naklon

Čas, v katerem teče pripoved je večinoma sedanjik, pri opisih situacije navadno na začetkih poglavij, preden pripoved steče, se pojavlja preteklik. Izjemoma se pripovedovalec obrača na bralca in dogodke, ki sledijo v romanu, napove v prihodnjiku – na tem mestu celo v prvi osebi množine: *Bijeta se njen dobri angel iz zvonika pri Svetem Roku na Kranjskem, ki ga že poznamo, in njen zli, ki*

ga bomo še spoznali. (201) Tu se pripovedovalec kaže vsevednega – ve, kaj sledi v romanu. Podobno, le da se z glagolsko osebo ne dotika bralca, je pri naslednjem primeru na isti strani: *vas, ki jo je bil pozabil, kakor je bil pozabil mater, očeta in sestro... kakor bo nekoč pozabil tudi njo, Katarino.* (201) Takšna primera najdemo denimo še pri opisu binkoštni slovesnosti v Paragvajskih redukcijah (159) in pri napovedi prepovedi kelmorjanskih romanj po »landshutskih dogodkih«: *Kakšne bodo posledice, vemo: strahotne.* (285)

Nasproten učinek od rabe prihodnjika ima raba pogojnega naklona, ki zrelativizira pripovedovalčevo vsevednost, to potrdi še prislov *malo verjetno* in kratica *itn.*:

Po nekaterih drugih pričevanjih naj bi na tem mestu mestni sodnik Franz Oberholzer razbil vrč. Treščil naj bi vrč s pivom ob tla in rekel, da tega ne bo več poslušal. In po tem dejanju naj bi se razbitega vrča ne dalo več sestaviti. Vendar je malo verjetno, da bil prav sodnik tisti, ki bi razbil vrč. Pričevanj je bilo namreč še veliko. Eden od meščanov naj bi bil potegnil meč in presekal Tobijevo palico na dvoje, drugi naj bi bil pljunil na tla itn. (264)

3.2.3. Citatnost

Citatnosti nisem umestila v predhodni poglavji, saj se pojavlja tako na besedni kot tudi na stavčni in besedilni ravni, zato sem temu pogostemu pojavu namenila ločeno podpoglavje.

Pečat 18. stoletja dajejo romanu mnogoštevilni citati iz različnih jezikov in književnih del, ki so jih ljudje, kakršne so literarne osebe v tem romanu, v času dogajanja zgodbe poznali. Simonova izobraženost se kaže v rabi latinskih izrekov in tudi nekaj nemščine in španščine, ki jo je uporabljal v Paragvaju.

3.2.3.1. Latinščina

Daleč največ je latinskih izrazov, izrekov, liturgičnih obrazcev (111, 153), drugih citatov, tudi besednih iger (dominikanci so označeni *kot domini canes, gospodovi psi* (39)), na več mestih se pojavlja jezuitsko geslo *Omnia ad maiorem Dei gloriam*, (132) kar pomeni 'Vse za večjo Božjo slavo.'

Večkrat Jančar uporabi primerjavo z Božjim jagnjetom, pri že omenjeni Katarinini materi Neži, nato pri pametni in ljubki indijanski deklici Teresi, ki je nedolžna kasneje ubita v napadih portugalskih bandeirantov: *križ je velik, Jezus na njem je črn od bolečin, za njim stopa deklica v belem, ecce Agnus Dei, qui tollit peccata mundi* (223), kar naj bi se v prvi vrsti nanašalo na Jezusa, kasneje, ko portugalski vojaki deklico ubijejo, pa avtor potrdi interpretacijo, da sta nedolžni jagnjeti, ki nosita grehe sveta, kar oba, Jezus in mala Teresa:

*Tako je umrlo to jagnje božje, ta lepa in pametna deklica, ki se je prav pred kratkim naučila reči **Deo gratias, gratias tibi, Domine** ... mimogrede, med ježo nekega oboroženega konjenika. **Ecce Agnus Dei, qui tollis peccata mundi!** (348)*

Nedolžno umorjena je bila tudi sveta Agnes, katere zgodbo Katarina pozna iz šolskih let pri uršulinkah:

*Toda Ženin nebeški je imenovan: **Agnus occisus ab origine mundi**. [...] In pripogne kakor jagnje svojo glavo, toda rabelj se prestraši. Ko nedolžni ovčici vendarle glavo odseka, se zemlja strese od žalosti, kakor se je stresla tedaj, ko je umrl na križu Jezus Kristus, Jagnje Božje. **Et terra mota est**. (335)*

3.2.3.2. Španščina in jezik Guaraníjev

Španske izraze zasledimo v retrospektivnih odsekih, ki govorijo o Simonovih letih v misijonih, a španščina ne nastopa v daljših citatih, omenjen je napis na slavoloku: *že se vidi napis SOCIETAS JESU in spodaj EL PUEBLO DE SANTA ANA (153)*, več pa najdemo posameznih besed v španskem jeziku in v jeziku Guaraníjev, ti so navadno razloženi neposredno v besedilu: *kechuíte 'jezuitski bratje' (229), apyka je stol, pleten naslonjač, sedeš nanj in greš v nebesa, o katerih jim pripovedujemo (229), corregidor (229), yerbales (229), chakre (229), estancije (229), gvaranijska notranja uprava v Santa Ani, cabilda (230).*

3.2.3.3. Nemščina

Čeprav romarji potujejo skozi nemško govoreče dežele, nemščina ne nastopa veliko, na leksikalni ravni se pojavi ime časopisa, ki ga glasno bere nekdo v pivnici, kamor zaide Simon, in je navedeno skupaj s prevodom: *časopis je nosil naslov Der Vernünfter, se pravi Razumnik (309)*, daljši citat se sanja Henriku pred bitko s Prusi, v njegovih sanjah ga izreče Friderik Veliki: *Moji vojaki, reče, nun schlaft gut, morgen haben wir den Feind geschlagen oder sind alle tot. (390)*

Večkrat se pojavijo opisi ljudskih umetniških del, ki se nahajajo v kakšni od cerkva, ki jo književne osebe poznajo iz svojega življenja. Pri neki poslikavi se Jančar poigra z dejstvom, da je smrt v nemščini moškega spola:

Smrt. ki je pri Nemcih moški, ne tako kot pri nas, kjer je smrt ženska, njega Smrt je podeželski malar namalal na konju, njega Smrt s koso v trudnih rokah, s koso, ki mu drsi iz rok in med utrujenim drsenjem pobira nova življenja, na hiravem kljusetu ga je narisal, Smrt, koščene noge mu bingljajo ob boku in noge hiravega kljuseeta so zakopane v težko blatno zemljo. (405)

3.2.3.4. Svetopisemski in drugi citati religioznih besedil

Kot že omenjeno, roman vsebuje veliko latinskih citatov, pogosti so tudi liturgični obrazci, molitve (342) in ostali svetopisemski citati – dobessedni (210, 211) ali nekoliko prirejeni (431), včasih le posnemajo svetopisemski slog. Neredko so citati opremljeni z oznako, kje v Svetem pismu se nahajajo: **Mk 16,5**: *Njegova podoba je bila kakor blisk in njegova obleka bela kakor sneg.* (35) V Tobijevem govoru nastopa kot duhovit dodatek: *Sicer pa, je rekel Tobija in se navihano počehljal po bradi, ali se ni vse skupaj začelo zaradi krožnika leče in kosa kruha? Pomel si je rdeče oči, vnete od dima, pogledal je po romarjih, ki so ga pozorno poslušali, in učinkovito zaključil: 1 Mz 25,34.* (180)

Katarina svoja čustva izraža tudi s pomočjo verzov iz Visoke pesmi, v nepravem vrstnem redu: *Pridi moj ljubi, pojdiva na deželo, prenočujva po vaseh ... Spala sem, a moje srce je bedelo, glas mojega ljubega, ki trka! Slekla sem si obleko, kako naj se spet oblačim? [...] Iskala sem ga, pa ga nisem našla, klicala sem ga, pa mi ni odgovoril* (239), kasneje variacija: *vs a lepa si, moja draga, in madeža ni na tebi: slekla si bom obleko, moj ljubi je žareč in rdeč, šepetaj mi, Simon* (431). Sprva sta res vsa čista kot zaročenca v pesmi, nato pa jima okolica ne dovoli takšne sreče, počasi se njuni duši umažeta in postopoma njun odnos postaja vedno bolj telesen, vedno bolj zemeljski.

Svetopisemske stavke med seboj pomeša tudi očak Tobija v svoji pripovedi, kar z njegovo napako na koncu odlomka učinkuje še posebej humorno: *Rekel je: takrat je nastopil znameniti prerok Phobos [...] in je vzkliknil, da smo ga dobro slišali vsi, ki smo imeli oči, da vidimo, in smo imeli ušesa, da slišimo: Ovce bodo na levi in ovni bodo na desni. Tobija je za hip pomislil in se popravil: Oziroma prav narobe.* (266)

Pojavi se tudi citat iz Janeza Svetokriškega: *Afferte cito stolam primam induite illum, kar je pomenilo, pokrijte ga s prvim gvantom, v glihi viži je storil nebeški Ženin z ubogo Agnes. Ni je sicer pokrtil z gvantom, pač pa z lasmi.* (334) Uporabljen je močan del iz Škofjeloškega pasijona, in sicer izgon Adama in Eve iz raja – kot sta bila po spletu okoliščin in po vrsti napačnih odločitev »izgnana« Katarina in Simon:

Katarina bi se zjokala, ko bi se imela s kom, ko bi bila Amalija tukaj, ob njej, ne pa tam gori na odru, ljudje potihnejo, hudič pleše okrog Adama in Eve, angel z mečem spregovori: Iz paradiža tega veselega in luštnega mesta, / poberita se, Adam in Eva, Bogu nezvesta. (459)

In del, kjer duša obžaluje svoje grehe, z njo pa lahko povežemo tudi Katarininu zgodbo:

[Z]a njimi se razlega silno stokanje, hudiči ženejo Dušo, vkovano v verige, ubogo žensko vlečejo po tleh: Prekleta bodi ta ljubezen, / v katero sem se vdala, / ki me je v tako bolezen / in martre pripeljala. (460)

3.2.3.5. Vložene ljudske pesmi

Učinek avtentičnosti povečajo tudi smiselno vložene ljudske pesmi, nabožne romarske in vojaške. Vojaske pesmi pojejo najprej vojaki (249, 250), ki jih stotnik Windisch ne mara poslušati, zanj je to neko *razglašeno kmečko petje* (388), ko pa mu jih njegove zadnje dni prepeva Katarina, jih naenkrat vzljubi in najraje posluša *Oj, ta soldaški boben* (423). Romarji pojejo pripovedno pesem *Marija in brodnik*, ki je po posameznih kiticah vložena v pripoved:

Marija z Ogrskega gre, / z njo gre žalostno srce. / Marija pride do morja, / prav lepo prosi brodarja: / prepelji me za božji lon, / prepelji me za nebeški tron! (76)

Ne vozim jaz za božji lon, / pa tud ne za nebeški tron, / jaz vozim le za krajcarje / in tiste bele zeksarje. (77)

Beli zeksarji se pojavijo še pozneje, kar kaže na izredno prepletenost vsebine romana: *Nekega dne je bil tako naenkrat prost. Poštena landshutska sodna oblast je poskrbela, da je dobil usnjeno torbo, ki jo je bil pustil v samostanu. In v njej ni manjkal niti en rumen tolar, niti en bel zeksar. (371)*

Še ena Marijina pesem se pojavi, zanimiv pa je zapis, saj je glas *i* (v pesmi gre za dolgo noto, oziroma samoglasnik obsega več tonov) zapisan z več črkami, tako, kot se poje: *Poslušal je romarsko petje pri večerni maši, Mariiiiiija, vse ljudstvo ječi, Mariiiiiija pomagaj nam ti. (209)*

Največjo vlogo pa bi pripisala pesmi, ki jo pojejo vaški fantje:

Vsak dan bo slišati jutranje očetovo ukazovanje okrog hlevov in kašč, klice s polj in travnikov, kakšen nedeljski večer oddaljeno petje pijanih fantov, topli veter bo prinesel besede, ki bi lahko bile namenjene njej: ... nisi lepa, nisi zala, grem skoz mesta in vasi, povsod so lepše, kot s' pa ti. (20)

Besedi *lepa* in *zala*, ki namigujeta na to pesem, se pojavita že na samem začetku romana, pri Katarinini fantaziji nočnih obiskovalcev: *nekdo drug stoji tam in gleda slačenje, njeno golo telo, njeno lepo telo, zdaj je lepa, še zvečer ni bila, zdaj je zala (7)*, že na naslednji trenutek se ne počuti več tako: *nisem*

lepa, nisem zala (8), enako, ko razmišlja, kako jo vidi pav, torej Henrik: *Nisi lepa, nisi zala*. (28) Njena nizka samopodoba pa je ukinjena z združitvijo s Simonom:

*Ni krvi, Katarina ni virgo intacta, prvič je to sama storila v blodnih nočeh obiskovanja, z nekim predmetom, tega ne more nikomur povedati, tudi Simonu ne, vseeno je njen prvi moški, **zdaj je lepa, zdaj je zala**. (120)*

Ob ponovnem srečanju s pavom, pa se tudi njemu zdi drugačna:

*Katarina, ki je bila molčeča in nerodna, a ki je bila zdaj naenkrat povsem drugačna, z razčesanimi lasmi, s temnimi očmi, ki so ga prepoznale, utrujena od slabo prespane noči, bila je naenkrat ženska, **po svoje lepa, po svoje zala**. (300)*

Verz te ljudske pesmi dobi tragično konotacijo, ko Henrik vzame Katarino za svojo priležnico. Prav to ponavljanje verza na ključnih delih romana, spreminjanje njegovega konteksta in s tem spreminjanje konotacije, potrjuje tezo, da se pesem pojavlja kot nekakšen *leitmotiv*, da je ključna za razumevanje Katarininega razvoja doživljanja same sebe:

*[Č]eprav se je umila, ni bila umita, kakor je bila umita tisto jutro, ko se je prvič prebudila s Simonom; ni imela jasnega pogleda, imela je motne oči, kakor jih je imela svetopisemska Lija, Lija je imela motne oči, Rahela pa je bila lepe postave in zalega obraza, **nisem lepa**, je pomislila, **nisem zala**, nisem Rahela (330).*

3.2.4. Napovedovanje

Širša besedilna značilnost, ki sem jo zaznala v romanu, je napovedovanje, ki sem ga zaradi simbolne, lahko tudi nadbesedilne vloge napovedovanja s predmetom, o katerem bom govorila pozneje, uvrstila v samostojno poglavje. Napovedovanje s predmetom razumem tudi kot neko posebno vrsto ponavljanja, ki nevsiljivo, lahko bi rekli celo neopazno, povezuje dogajanje celotnega romana.

Negotovost in nedoločnost »nečesa« je zaznati prek napovedovanja oseb. Te so zakrite sprva bralcu, pozneje pa tudi posameznim literarnim osebam (kadar pripoved teče z njihovega zornega kota), kadar te vstopajoče osebe še ne poznajo. To lepo pride do izraza pri srečanju Katarininega očeta Poljanca v ljubljanski gostilni Kolovrat z očetom s Ptuja, kjer v kotu ždi tudi temna postava nekdanjega misijonarja, vendar se bralec tu še ne zaveda, da je to prav jezuit iz naslova romana:

[C]elo tistemu samotnemu možu, ki sedi v kotu in za katerega pravijo, da je bil misijonar med Indijanci, celo njemu, samo knezoškofu ljubljanskemu ne, temu ne, je rekel Poljanec, njemu ne, ni me hotel sprejeti, dal sem les in vprego in ni me hotel sprejeti. (54)

Najbolj očitno pa je pri opisu srečanja Katarine in Simona. Že iz prejšnjega poglavja vemo, da Simon stoji ob ognju, nato pa med ognji začne hoditi tudi ona: *Hodila je med ognji, [...] Katarina je stopila k nekemu ognju, kjer je nekdo glasno govoril, starec s sivimi lasmi in brado. (75)* Opis srečanja teče sprva s Katarininega zornega kota:

In tedaj je zagledala oči, ki so spremljale njen prihod, ki so jo nepremično gledale, ko je obstala ob ognju s plameneče obsijanim obrazom. Bil je možki, starejši od nje, pri ognju je stal v srajci z zavihanimi rokavi, obut je bil v popotne škornje, Katarina je bila dobra opazovalka, vse je videla z enim samim pogledom, trepetajoči plameni so mu spreminjali obraz (75).

Sledi prehod na Simonov pogled, kjer se ob ljudski pesmi *Marija in brodnik* ukvarja z vero preprostega ljudstva, ki je iskrena, neposredna in predana, kjer ni prostora za dvom in zahtevna teološka vprašanja. Šele po tej predstavitvi svojega razmišljanja, Simon pride do ognja, kjer sreča očaka Tobijo:

Ob velikem ognju, kjer se je zbiralo vse več ljudi, je krilil z rokami sivolas starec s palico, nekakšen svetopisemski prerok in pripovedoval svoje modrosti (78).

In bralec že ve, da tam stoji Katarina, ki se je že zagledala v neke oči:

In tam je nenadoma trčil v neki pogled, izmed vseh obrazov, drug drugemu podobnih, potopljenih v noč, osvetljenih z ognjeno svetlobo, tam se je iz nočne gmote obrazov nenadoma izoblikoval en sam obraz, boleče mlad, boleče zamišljen, s svojimi odsotnimi očmi, ki so gledale v ogenj in hkrati vase, boleče lep obraz. (79)

Osebe, ki jih napoveduje, pripovedovalec sprva omeni opisno, z opisom lastnosti, ki jih bralec že pozna, zato to osebo ob branju tudi prepozna – izjemoma ne pozna Simona, ko sedi za mizo v Kolovratu –, v citatu s 75. strani tako poznamo Simona po zavihanih rokavih, po katerih je bil znan med jezuitskimi brati.

Še bolj zanimivo od napovedovanja oseb je napovedovanje dogodkov. Tako kot v gledališču lahko predmet na sceni napove dogodek v naslednjem dejanju, se v romanu pojavljajo predmeti, ki namigujejo na približujočo se pretečo nevarnost.

Že pred začetkom romanja v neki gostilni Mihael v mizo zasadi nož – to je bila včasih izzivalna kretnja, ki se je lahko tudi tragično končala. Senca noža v prizoru celo trepetava čez božjo podobo:

V oknu je gorela luč, v mizo je bil zasajen nož. V mizo je bil zasajen nož, romarski vojvoda Mihael ga je zasadil tja med kozarce z žganjem, da je še zmeraj njegov ročaj nevarno vztrepetaval v svetlobi oljenke. Da je njegova senca šinila med lužicami in se zarezala v splasene duše pijanih kmetov. (14)

In senca noža je vztrepetala na steni, čez božjo podobo. (16)

Pri tem dogodku je navzoč tudi Katarinin oče, podoben prizor pa se prikazuje tudi Simonu:

A nič ni bilo bolje, vsako noč, preden je zaspal, je na steni trepetala senca noža. Videl je nož, zapičen v mizo, kakor so to počeli kmečki fantje v vaseh pod Turjakom, nekdo ga je zapičil v mizo in rekel: naj potegne, kdor je fajk. (340)

V drugi polovici romana je pogosto omenjen Simonov nož, sprva čisto nevtrarno, ko ob odhodu iz ječe dobi nazaj vso svojo lastnino: bodalo, ki ni bilo za rezanje kruha (371), kasneje izvemo, kaj ta predmet napoveduje: Simon Lovrenc je zataknil za pas bodalo, tisto iz torbe, tisto, ki ni bilo za rezanje kruha (408), simbol bodala se poveže še z živalskimi metaforami, ki ju Jančar uporabi za osrednja moška lika v romanu: *potem je počasi nadaljeval pot, z dolgim bodalom za pasom, jelen, ki je bil nekoč koštrun, da bi našel koštruna, ki je bil nekoč jelen. (409)* S koštrunom je Henrik ozmerjal Simona že ob njunem prvem srečanju, kasneje pa ga je tako imenoval zaničevalno, v romanu se pojavi tudi nekakšna prispodobna pripoved, ki govori o spopadu divjega jelena (jeleni so zelo napadalni v času parjenja) s koštrunom, ki varuje svojo čredo. Ta zgodba je tudi nekakšna napoved spopada med Katarininima moškima.

Oba noža poveže Jožef Poljanec, ko čaka, da se hči vrne z romanja, s katerega se je glavnina romarjev že vrnila, in poizveduje, kje bi jo lahko našel: *Mihael? je rekel Poljanec. Poznam ga. Nož je zapičil v mizo. Je rekel, naj ga izdere, kdor je fajk! (439)* Na tem mestu se sklene tudi začetek in konec romana, omenjen je »povod« za nesreče, ki so se zgodile tekom romana, povod za čuden

razplet zadnjega kelmorajnskega romanja in morda povod za nesrečno usodo Katarine in Simona (čeprav je to drug nož, ne Simonov):

Ni krivo žganje, kriv je nož, ki ga vidi Poljanec zapičenega v mizo, to je tisti nož, ki je že bil nekoč pri Svetem Roku zasajen v mizo, [...] stara navada, preizkus za korajžo slovenskih pijanih kmetov: naj potegne, kdor si upa ... tista senca noža je takrat trepetala na steni pod počrneli strop, ki jih je varoval sredi votline noči [...] Ne bo ga izdrl, nikomur ga ne bo sunil proti obrazu ali v prsi, en nož, en prerezan vrat je bil v tej zgodbi čisto dovolj, nož, ki ga vidi Poljanec, je še zmeraj oni od Svetega Roka, od noči, ko so iz razpoke med zemljo in nebom prileteli hudiči nad gornje pokrajine. (442)

Podobno kot nož na Slovenskem, razpad Paragvajskih redukcij naznani smrad po razpadajoči mrhovini pred binkoštnim praznovanjem:

Od nekod prinese smrad po mrhovini, pater Simon in superior Inocenc Herver se spogledata, pa ravno danes ... (217)

[K]do bi v takem trenutku mislil na kadavre, kdo bi mislil na ukaze iz Rima in Madrida, na portugalsko bandeiro, ki že sedla konje, brusi meče in preizkuša mačete [...](223)

Maček, ki se pri konjedercu igra z ubogim ptičem, pa napove, kako se bo usoda poigrala s Simonom, ker je opit od piva zaspal na soncu, med tem pa se je Henrik lotil osvajanja Katarine (310).

4. Zaključek

Jančarjev roman *Katarina, pav in jezuit* je neizčrpen vir za jezikovnostilistično analizo s svojo močno prepletenostjo s citati, opisi umetniških del, ponavljanjem tako na besedni in stavčni ravni kot tudi ponavljanjem podobnih prizorov, z napovedovanem oseb in dogodkov ... Vsako ponovno branje prinaša nova spoznanja, odkriva nove povezave, druge poudarke, to pa pripomore k bolj poglobljenemu razumevanju vsebine.

Ker je bila jezikovnostilistična analiza osredotočena na en sam roman, ugotovitev ne moremo kar preprosto aplicirati na celotno pisateljevo romaneskno produkcijo, lahko pa potegnemo nekaj zaključkov o jezikovnostilističnih sredstvih v pričujočem romanu. Dokazali smo, kako bogat je Jančarjev jezik, njegovo besedje je navadno premišljeno izbrano, to lahko rečemo za rabo zvrstno zaznamovanih in neknjižnih izrazov, ki pomagajo ustvarjati časovno, pokrajinsko in socialno ozračje, ki ga roman želi predstaviti – vulgarne besede, denimo, poudarjajo negativnost oseb, ki jih uporabljajo. Dokazali smo, kako kompleksno so zastavljena ponavljanja in kako smiselno so uporabljeni različni citati od tujejezičnih – najmočnejše je zastopana latinščina, kot jezik, ki so ga v dogajalnem času romana poznali vsi izobraženci, sledita španščina z jezikom Gvaranijev in nemščina – pa do svetopisemskih. Posebno vlogo imajo še vstavljene ljudske pesmi, ki vodijo rdečo nit romana, še posebej *Marija in brodnik* ter *Nisi lepa, nisi zala*, ki je tudi kazalec spreminjanja Katarininega samodojemanja.

Lahko bi podrobneje raziskali katero od ravni, bogat interpretacijski vir so vložene ljudske pesmi, svetopisemski odlomki, povezave s slikarstvom. Zdi se kot nekakšna celostna umetnina, tako kot delo svojega časa kot tudi kot delo nekega preteklega časa, v katerem se zgodba romana dogaja. Več bi se še dalo povedati denimo o pomenu pojavljanja zvona in zvonjenja na različnih mestih, pa tudi o simboliki barv, o živalski metaforiki, o frazeologiji in njenih duhovitih variacijah ...

Težko je bilo analizo razdeliti po jezikovnih ravninah zaradi kompleksnosti in pojavljanja različnih stilističnih sredstev v istih odlomkih, v istih povedih, zato sem morfološko-leksikalni ter skladenjski in besediloslovni ravni dodala še posebno podpoglavje s citati iz tujih jezikov in drugih literarnih del in posebno podpoglavje, v katerem sem obravnavala napovedovanje.

Glavnina stilističnih sredstev, ki sem jih omenila v delu, se pojavlja v tem romanu, lahko pa potegnemo nekatere vzporednice z Jančarjevim *Galjotom*. V obeh romanih prihajajoče zlo napovedujejo zunanji simbolni dogodki, pri obravnavanem romanu je to nož, zapičen v mizo ali pa razpadajoče truplo, katerega smrad se širi po Redukcijah, pri *Galjotu* je to mrčes in zatohla vlaga, ki se zbirata v deželi. To je lahko iztočnica za nadaljevanje jezikovnostilističnega raziskovanja Jančarjeve proze.

Potrdili smo domnevo, da jezikovnostilistična analiza prinaša boljše razumevanje vsebine – skozi rabo različnih jezikovnih sredstev se odkriva večplastnost pomenov, ki predstavljajo neizčrpen vir za interpretacijo.

5. Povzetek

V diplomskem delu sem skušala s pomočjo jezikovnostilistične analize iz romana Draga Jančarja, *Katarina, pav in jezuit* izluščiti najpomembnejša jezikovna sredstva, ki prevladujejo v romanu ali pa s pojavljanjem na ključnih mestih gradijo poseben, za ta roman tipičen, jezik in stil. Uporabo sredstev sem tudi sprti poskušala utemeljiti in interpretirati.

V teoretičnem delu sem na kratko opredelila ključne pojme in smernice jezikovne stilistike, kot jo obravnava Breda Pogorelec, ustavila pa sem se tudi pri avtorjevi biografiji in bibliografiji ter vanjo umestila obravnavani roman, ki ga lahko štejemo za enega od avtorjevih vrhuncev, če ne že kar za njegov najboljši roman, hkrati pa za enega pomembnejših sodobnih slovenskih romanov.

Jezikovnostilistična analiza predstavlja drugi del diplomske naloge, razdeljena pa je na različne jezikovne ravnine, kot posebna dela pa sem oddelila napovedovanje in citate, ki predstavljajo pomemben del gradnje pripovednega sloga. Med slednjimi so ključne pojavljajoče se ljudske pesmi, ki sem jim tudi posvetila kar nekaj pozornosti. Ta pa je namenjena tudi napovedovanju dogodkov s predmetom, kot sem sama poimenovala pojavljanje predmeta, ki simbolno napove dogodek ali dogodke, ki sledijo, in je zelo podobno napovedovanju dogajanja v naslednjem dejanju, kakršnega poznamo iz gledališča.

Večina ugotovitev, ki jih analiza prinaša, je pomembna zgolj za razumevanje tega romana, za nekatere pa ob branju drugih Jančarjevih del lahko rečemo, da so značilne za celoten avtorjev opus. Za analizo njegovega osebnega sloga bi bilo treba na tak način analizirati več njegovih romanov.

6. Viri in literatura

Drago Jančar: *Katarina, pav in jezuit*. Ljubljana: Slovenska matica, 2000.

Breda Pogorelec: *Stilistika slovenskega knjižnega jezika. Jezikoslovni spisi II*. Ur. Mojca Smolej. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU : Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2011.

Mojca Smolej: Jezikovna stilistika ali zakaj brati obliko besedila. *Meddisciplinarnost v slovenistiki*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2011 (Obdobja 30). 413–417

Jože Toporišič: *Stilnost in zvrstnost*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2008.

<http://www.sazu.si/o-sazu/clani/drago-jancar.html> (Dostop: 11. 8. 2013)

<http://www.pogledi.si> (Dostop: 11. 8. 2013)

<http://www.sigledal.org> (Dostop: 11. 8. 2013)

<http://bos.zrc-sazu.si/sskj.html> (Dostop: 18. 8. 2014)

<http://www.biblija.net/biblija.cgi> (Dostop: 22. 8. 2014)

IZJAVA O AVTORSTVU

Izjavljam, da je prvostopenjska diplomska naloga v celoti moje avtorsko delo ter da so uporabljeni viri in literatura navedeni v skladu z mednarodnimi standardi in veljavno zakonodajo.

Anja Draksler